

Antigone en de zelfmoordterrorist

Door: Marinke Marcelis

*'But Mr. Rossetti, when you have found the Grail, what will you do with it?'*¹

Ik stop je in een kooitje. Het wordt jouw huisje, waarin je veilig en geborgen bent. Sluit de gordijnen en kruip op de bank. Ver weg van de wrede buitenwereld, maar vanuit ironische welwillendheid wel met een werk van Martha Rosler aan de muur. En terwijl ik cynisch geniet van mijn cappuccino met havermelk, voer ik je op vraag streamingdiensten: briljante muziek, smakvolle verhalen, gepassioneerde ideeën en zinnenprikkelende beelden. Als goed geconditioneerd dier is je huis de wereld en voel je de zinding dankzij de spiegelneuronen je hersenpan verwarmen. Tot je als ongenaakbare zweem de uitputting van het algoritme raakt en je neurotransmitters

oog en in oog komen te staan met de systemische betekenisloosheid die je ziel uitholt tot onopvulbare leegte. Je zoekt naar de uitgang van dit bitterzoete simulacrum zonder je rechtstreeks vanuit een AA bijeenkomst met een sprong van vertrouwen bij de kerk als volgeling aan te melden. Het zout van de romantische golf wil je weer proeven. Je hebt ooit geproefd van iets dat smaakt naar meer, ongebreideld meer. Dat je op haar beurt neerslaat omdat je de tocht in het wild met je stadse natuur schromelijk hebt onderschat. Het bos- en duinpark toont je voor even de rust van een amorele natuur, maar als het wilde zwijn en de wolf 's nachts hun habitat verkennen, weet je dat jouw zintuigen niets meer weten. Nadat je het boek over burgerlijke ongehoorzaamheid hebt afgerond keer je terug naar de stad om het aan de man te brengen. Vanwege een gebrek aan erkenning of een teveel aan verwachtingen en/of algehele Weltschmerz, kies je een waardiger tegenstander: jezelf.

Je opent het Fight Clubspel, dat is gebaseerd op het gelijknamige boek en de gelijknamige film en komt in essentie neer op de ontdekking dat jij degene tegen wie je vecht. Als ware vakken blijkt je dat kooitje eigenhandig in elkaar te hebben gezet op de dag waarop je je gevoelens alleen nog schoon wilde consumeren. Hoe kon je anders van 'the eternal sunshine of the spottles mind' genieten? Tijdens de virusverveling durf je het spel tot het naadje uit te spelen. Het is dan ook een mooi spel voor de weldoorvoede mens die wat al te veel van zijn zelfopgelegde decadentie walgt. En je kunt het overal spelen. Je hebt alleen een gespleten zelf nodig, maar vrees niet, daar begint het engagement. Probeer het maar eens uit te houden met dat zelf in de spiegel van een ander die haar betekenis verleent. Het is een hilarisch spel dat begint met de basisinstelling van *meervoudig bewustzijn*. Geen controllers, geen draden, het spel speelt zich vanzelf. Klik eerst even *adolescentie*

Martha Rosler, *Bringing the War Home* c. 1967-72

¹ (Doorman, 2004)

aan om je tot jezelf te kunnen verhouden. In het eerste level kun je er voor kiezen *de verantwoordelijkheid zelf te dragen* of als 'serieuze mens' *opnieuw buiten jezelf te leggen*. Kies je voor optie twee dan kun je weer even 'helemaal kind' worden en elke ander tot ouder maken waartegen je je puberaal afzet. Daar kunnen de mooiste wereldoorlogen beginnen. Level één zal in dat geval wel 'Groundhog Day'iaans² steeds opnieuw beginnen. De aanhouder wint: je leert de situatie waarin je verkeert stilaan te doorzien en de externe ander, die hier voor het eerst denkt te zijn, steeds sneller uit te spelen. Tot er geen ander meer over is en je als sadist door kunt naar level twee om de strijd met jezelf onder ogen te komen.

In het bonuslevel kun je er voor kiezen om te starten vanuit de ander. Doel van dit level is het verkennen van 'the empathy gap' (let op, dit level is alleen voor ervaren spelers).

Je breekt eerst het zo vakkundig door jou in elkaar gezette huisje af zodat de driften de vrije loop krijgen. Je neemt dan geen wel getemde hipster baard om het gat met de Taliban te dichten. Je gaat ook niet met je kinderen samen het oerbos in. Nee, je gaat geheel tegen de lijn der efficiëntie in, gewaarworden dat je lusten en onlusten ervaart. Daarmee wil ik bepaald niet suggereren dat er geen politiek bureaucratische kooitjes bestaan die mensen er in of onder weten te houden. Of winstmaximaliserende jakhalzen, die de mensen precies buiten hun gouden kooi weten te houden. Nee, de wereld is hooguit mooi in de sublieme zin waarin de prachtige sterrenhemel wordt opgesmukt met het speelgoed van een hebbertig groot kind die level één van het Fight Clubspel maar niet uitgespeeld krijgt.

Hoeveel huis heb je nodig om de angst voor de ander buiten te houden? Het bonuslevel heeft de pretentie te tonen dat zelfonderzoek het empathisch vermogen van een samenleving kan vergroten. De kloof naar de ander is echter oneindig diep. De meesten klampen zich in de eindeloze val vast aan een uitstekende tak, een baan of geliefde. Tot de tak knakt en je stuit op de blinde vlek in je waarneming, het persoonlijk perspectief dat de kloof onophoudelijk uitdiept. En daar, op de randeloze rand van je blinde vlek, ontmoet je een ander die jouw waarheid kan vergroten. We treffen een van 's westers best geconditioneerde huisdieren uit de filosofie, die zijn eigen systeemhuis probeerde open te breken door een beroep te doen op het hoogstpersoonlijke esthetische smaakoordeel. Nu hanteer ik voor de interpretatie van Immanuel Kant's *Kritiek van het oordeelsvermogen*³ graag de naar mijn opinie scherp uitgeschreven colleges van Hannah Arendt⁴. Saillant detail is natuurlijk dat de joodse Arendt leerling en geliefde was van Martin Heidegger tot 1928. Heidegger sloot zich in 1933 vrijwillig aan bij de NSDAP⁵. Maar is dat niet precies de onmogelijke verhouding die we zoeken? Hoe de mens handelt, is logisch gezien vaak volstrekt onbegrijpelijk: de onderbuikgevoelens zullen op tafel moeten. Want hoe problematisch is het als een 'betere' wereld zich alleen ontvouwt voor diegenen die de toegang krijgen? Wees waakzaam voor het goede, want, zo zegt mijn dochter liefdevol tegen haar moeder: 'altijd als jij het goede wilt doen, gaat alles mis'.

Om de verhouding tot de intieme vreemde anders te kunnen denken, wil ik ingaan op een oud Indiaas verhaal over de krijger Arjuna⁶, die zich de vraag stelt of hij een veldslag aan zal gaan of niet. Aan de zijde van de vijand vechten ook mensen die hij liefheeft, waaronder zijn neef. En dat is vaak precies zo ver als ons engagement reikt: onze pluizenbollen eet ik niet, maar die ongekende kip gaat aan het spit. Toch wil ik de ander niet Hegeliaans ontvreemden⁷. Arjuna vraagt zich af of hij de strijd

² Verwijzing naar de cultklassieker Ground Hog Day, Harold Ramis, 1993.

³ (Kant, 2009)

⁴ (Arendt, 2016)

⁵ <https://www.groene.nl/artikel/de-heimelijke-koning-heidegger-in-holland> en <https://www.groene.nl/artikel/is-die-heidegger-nou-helemaal-gek-geworden>

⁶ in de Baghavad Gita (Dayananda, 2020).

⁷ (Hegel, 2012)

aan zal gaan of zich zal terugtrekken? Gelukkig heeft hij de heer Kṛṣṇa aan zijn zijde, die hij naast zich heeft verkozen boven een aantal dappere krijgers. Kṛṣṇa toont hem dat handelen en verzaken een schijnbare tegenstelling vormen. Immers: trekt Arjuna zich terug, dan heeft dat ook zijn beloop in de loop der dingen, dan wint de vijand. Verzaken is dus iets anders, het is het terugbrengen van het effect van je handelen. Dat Arjuna ook even moet omarmen dat de dood van de enkeling niet de dood van de gemeenschap betekent, en dat dit allemaal wel prima is, daar valt wat mij betreft wel wat op af te dingen, onthechting is dan ook niet 's westers sterkste kant. De uitdaging ligt naar mijn idee in de mogelijkheid niet in uitersten te denken. Het boek eindigt daar waar Arjuna ten strijde trekt, maar daar begint naar mijn idee de nuance voor ons. Wat is onze voorstelling van het goede anders dan een symbolisch lege betekenisgenerator naar gelang het taalspel? In *Verzen uit het midden*⁸ wordt de volgende dialoog aangehaald om het denken over leegte handzaam te maken.

Shih-Kung: Kun je leegte vasthouden?

Hsi-t'ang: Ja

Shih-Kung: Hoe doe je dat?

Hsi-t'ang sloot zijn hand om een lege ruimte tussen hen in.

Shih-Kung: Je weet niet hoe je leegte moet vasthouden

Hsi-t'ang: Hoe doe jij het dan?

Shih-Kung greep Hsi-t'ang's neus en trok eraan.

Hsi-t'ang: Au! Je trekt mijn neus eraf!

Shih-Kung: Dat is de enige manier om leegte vast te houden.

Wat gebeurt er in die split second waarop Arjuna en zijn neef elkaar het mes op de keel zetten? Kunnen we dat moment vertragen als in een film? Wat zien we dan? De blik die ze elkaar liefdevol doch angstig toewerpen? Hoe de minimale armbeweging de scherpte van het mes voelbaar maakt op de huid?

Welke grenzen kunnen we in het zichtbare, doebare en denkbare⁹ aftasten? Kunnen we het angstige zwijn in ons in de ogen kijken? Kunnen we in die beweging vermijden dat we de ander ontvreemden? Kunnen we ons ophouden in het midden? In de onzekerheid van de val door te omarmen dat we de ander, noch onszelf ooit kunnen kennen omdat elk perspectief blinde vlekken kent, die alleen de ander ons als ander kan tonen. Zijn we bereid om te luisteren als we daarmee onze positie op het spel zetten? In elke balansoefening zijn er krachten werkzaam. Het vraagt om aandacht en tijdinvestering om een fractie van de mogelijkheden bewust te worden.

Hannah Arendt stond er op dat we oordelen en dat is niet voor niets: oordelen is handelen. We kunnen niet voldoende verzaken om geen effect te sorteren, zelfs niet in de lijkhouding. Je aanwezigheid, hoe dood ook, heeft effect. Oordelen is dus bepaald geen pleidooi voor vooroordelen maar voor begrip. De maat niet buiten jezelf willen leggen, daarin is het kritische gelegen: je vooringenomenheden op tafel leggen en dat is niet de minste opgave. Twijfelen én oordelen zonder die twijfel cartesiaans aan één ding op te hangen. Ook de twijfel is relationeel en vraagt daarom om begrip in de dubbele zin van het woord. De twijfel is als de reactiviteit tussen vogels in een zwerm die het bewustzijn van de groep groter maken dan van die ene vogel. Dat maakt de filosofische verleider¹⁰ me ook inzichtelijk, door mij de naar zijn idee enige filosofisch relevante vraag te stellen: waarom zou dat ding dat twijfelt er geen eind maken? Omdat het universum geen absolute grens opwerpt, daarom niet. Het is dus absurd om dat zelf wel te doen. En dat werpt ons terug in de

⁸ (Batchelor, 2001)

⁹ (Rancière, 2015).

¹⁰ (Camus, 2019)

nuance waarin ons enige verzet op persoonlijke titel kan gebeuren. Terwijl we ons tegelijkertijd in de relatie tot intieme vreemden niet kunnen laten leiden door de angst ons ik als 'ik' te verliezen of de ander zoals mijzelf te zien: er valt niets op te lossen. Wel kunnen we anderen in ons zelf leren kennen. Op welk moment verschijnt wie in je esthetische smaakoordeel? Door schaamte? Trots? Identificatie? Hoe wil je blijkbaar graag gezien worden? Wie wil je in dat oordeel meenemen en wie misschien niet?

We kunnen onze eigen smaak eens kritisch onder de loep te nemen, net als de systemen die onze smaak uithollen tot echochambers waarin we ons vrijwillig opsluiten. Als we niet oordelen wanen we ons onbeweeglijk, de valkuil van een absoluut denken. We kunnen niet als toeschouwers op de bank blijven hangen met onze 'maatschappijkritiek'. Deze cynische houding slaat ons lam als de pijn van anderen in de afbeelding op de muur¹¹.

Natuurlijk is het heerlijk om in een flow te verkeren, maar dat is geen voortdurende staat van zijn. De verhouding tot onszelf en de ander vraagt niet om een brug of opheffing van ons meervoudige zijn, maar om het lef ons in die kloof op te houden. Door welke verhalen en in welke kleren beweeg je door de wereld? Door welke liever niet? Welke verhalen zou je willen (her-) schrijven? Met welke beelden wil je spelen? Welke zou je willen (her-)scheppen? Durven we ons op te houden in het midden tussen rustzoekend, comfortzuchtig geknecht huisdier en rusteloze jager die de wereld op de spits wil drijven? Het midden niet duiden als middelmatig, maar als ultieme balansoefening die je alleen zelf kan dragen én waarin je kunt leren ontspannen. Die waan waardoor we waarnemen en waar geen wetenschapper of asceet aan kan ontsnappen, dienen we naar mijn idee blijvend onder de loep te nemen. De copernicaanse wending in een notendop: de onderzoeker legt altijd iets van zichzelf in zijn of haar onderzoek en dat houdt het ook spannend. Laat uit liefde voor de waarheid het sentiment niet kapen door rechts. Verken daarentegen hoe esthetische smaakoordelen tot stand komen.

De werkzaamheid van de verbeelding is als barre winter en sprankelende lente die onophoudelijk uit onze natuur zal ontspruiten. Als het decorum die onze wereld van een vervaarlijke glans voorziet. Die ons bij de neus neemt in de poging tot regie omwille van de goede smaak. In het gesprek over de smaak, door het uitspreken van een oordeel, kunnen we elkaar ontmoeten. Een oordeel kun je niet anders dan persoonlijk dragen en dan zie je snel genoeg hoe rekbaar dat oordeel eigenlijk is. In onze oordeelsvorming kunnen we onze al dan niet gedeelde gevoelens verkennen mede door Kant's mogelijkhedenvoorwaarden voor het esthetische smaakoordeel samen eens onbehoorlijk uit te diepen: wat gebeurt er nu in dat moment waarop je een oordeel velt om de relatie tot de ander in betekenis te vatten? Hoe kan het ongezegde, ongeziene of ongehoorde op tafel komen¹², zonder in een spiraal van vernietiging terecht te komen waarin Antigone en de zelfmoorterrorist¹³ elkaar de hand schudden?

Tot slot is het de vraag of het überhaupt mogelijk is een esthetisch smaakoordeel te vellen waar geen enkele ander mee in kan stemmen. Zonder intieme vreemde is elke zin in deze wereld uitgesloten en blijf je hangen tussen level 1 en 2 van het Fight Clubspel en vergeten we te spreken over de al dan niet geringe schoonheid van het blad op de schutting die grond verdeelt tussen jou en mij.

Waarom laten we de wanen uitgroeien tot machtswellustelingen die een persoonlijk gekooide waan tot waan van de wereld maken? Kunnen we de beelden waaraan we ons angstig optrekken niet ontrafelen door er aandacht aan te besteden binnen het onderwijs zodat de kleine Poetins en Musks van deze wereld ze niet tot immense rijken weten op rekken?

¹¹ (Sontag, 2003)

¹² Naast de ideeën van filosoof Jaques Rancière hebben ook de ideeën van [Marilieke Engbers](#) mij geïnspireerd om het ongezegde te verkennen.

¹³ Beiden zijn in hun eigen verhaal bereid om te sterven omwille van de betekenis die ze binnen dát verhaal alleen met hun eigen dood tot stand kunnen brengen.

Als we het persoonlijke in de leegte bij de neus willen nemen om te voorkomen dat grillige systemen bepalend worden, dan vraagt dat om een eerlijke blik in de spiegel. Want als we als individu noch samenleving onze eigen verhalen onder de loep willen nemen, hoe kunnen we dan ooit de globale schuldvraag naderen?

Geciteerde werken

Arendt, H. (2016). *Oordelen*. Klement .

Batchelor, S. (2001). *Verzen uit het midden, een verkenning van het sublieme*. Rotterdam: Asoka.

Camus, A. (2019). *De mythe van Sisyphus*. Utrecht: Ijzer.

Dayananda, S. (2020). *De essentie van de Bhagavad Gita*. Lelystad: Viveki.

Doorman, M. (2004). *De romantische orde*. Amsterdam: Bert Bakker.

Hegel, G. W. (2012). *Fenomenologie van de geest*. Amsterdam: Boom.

Kant, I. (2009). *Kritiek van het oordeelsvermogen*. Amsterdam: Boom.

Rancière, J. (2015). *De geëmancipeerde toeschouwer*. Octavo.

Sontag, S. (2003). *Regarding the pain of others*. VS: Farrar, Straus and Giroux.